

Egy újabb adalék Tóth Ilona és társai tragédiájához

A Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya összefoglaló jelentése egy „ellenforradalmi” csoport felszámolásáról

Az alábbiakban közrebocsátott dokumentum az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésére Magyarországra vezényelt szovjet alakulatokból létrehozott Déli Hadseregcsoporth alárendeltségébe tartozó KGB-egységek egyik parancsnoka által 1956. december 12-én írt összefoglaló jelentés, amelyet az orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat Központi Irattára őriz, és nyomtatásban először 2009-ben jelent meg egy dokumentumgyűjteményben.¹ A jelentés nemcsak amiatt érdekes számunkra, mert a megtorlással kapcsolatba hozható orosz levéltári iratok ritka példája, hanem azért is, mert tartalma – jóllehet nem változtatják meg gyökeresen eddigi ismereteinket – bizonyos kérdések újragondolására ösztönözheti a kutatókat.²

A dokumentum szerint 1956. december 5-én éjszaka egy Budapest utcáin járőröző szovjet egység félreállított egy személygépkocsit, majd egy ember kivételével – akinek sikerült megszöknie – őrizetbe vette az autóban ülőket:³ Gyöngyösi Miklóst, Gönczi Ferencet, Lukács Józsefet és Bagó Gyulát. Egyikük sem került el a forradalmárokkal és ellenállókkal szemben indított megtorlást, mindannyian az egyik „leglátványosabb mintaper”, a Tóth Ilona és társai ellen lefolytatott bírósági eljárás vádlottjai lettek. A fennmaradt magyar levéltári iratok alapján eddig is sejtettük, hogy a Tóth Ilona és társai ügyben a letartóztatottak kihallgatásában a szovjet hatóságok is részt vettek, hiszen a magyar szervek által jegyzett, de a nyilvánvalóan oroszról magyar nyelvre átültetett jegyzőkönyvekben több erre utaló szakasz is megtalálható.⁴ E szovjet összefoglaló jelentés alapján azonban még tovább árnyalhatjuk a képet. Az irat arról tanúskodik, hogy a szovjet járőr által előállítottakat elsőként a KGB Magyarországon tartózkodó tisztjei hallgatták ki. E vallomásaikat nem csatolták a Tóth-per nyomozati anyagához, mert az összefoglaló olyan napokon történt kihallgatásokból idéz, amely dátumokkal nem maradt fenn magyar nyelvű irat, sőt a jelentésben olvasható vallomástörödékek tartalma sem teljesen egyezik meg a későbbiekben a magyar hatóságok által felvett jegyzőkönyvekével.

Bár a Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya által készített jelentés több kérdést is felvethet, e rövid írásomban csak egy bekezdésére szeretném felhívni az olvasó figyelmét. Ám ahhoz, hogy megértsük a forrás jelentőségét, röviden össze kell foglalnunk a Tóth Ilona és társai elleni vádak lényegét: az orvostanhallgató a forradalom idején a Domonkos utcai ideiglenes segédkórház vezetője lett, a szovjet csapatok november 4-i támadását követően röpcédulák készítésével csatlakozott az akkor kialakuló ellenállási mozgalomhoz, részt vett az Obersovszky Gyula és Gáli József írók nevével ismertté vált *Élünk* című illegális újság szerkesztésében. A vádak szerint 1956. november 18-án, miközben Tóth Ilona és a lap szerkesztői az újság sokszorosításával kapcsolatos teendőket beszéltek meg, a felkelők elfogtak egy gyanúsnak vélt személyt a környéken, és bevitték a kórházba. A pártpropaganda által hírhedtté tett történetet úgy vésték a társadalom tudatába és emlékezetébe, hogy aznap este Tóth Ilona orvostanhallgató és két társa, Gyöngyösi Miklós és Gönczi Ferenc meggyilkolták az épületbe bekísért személyt – Kollár István rakodómunkást, mert a férfit az Államvédelmi Hatóság besúgójának vélték. A három „tettet” szervezkedésben való részvétel és gyilkosság vádjával halálra ítélték, majd mindhármut ki is végezték.

Azonban a történet szereplőit és a pert tekintve sincs egységes álláspont a témával foglalkozó történészek között. Kiss Réka és M. Kiss Sándor a történeteket csontig lecsupaszítva jutott arra a következtetésre, hogy „az ellenforradalom alapmítoszává” vált gyilkosság „akkor, ott és úgy” egyszerűen nem játszódhatott le. Ezzel szemben Eörsi László szerint a hatóságok helyesen tárták fel az esetet, és a vádlottak, forradalmi

meggyőződésből ugyan, de elkövették a terhükre rótt bűncselekményeket. A periratok további összefüggéseit elemezve, Szakolczai Attila azon meglátását ismertette, amely szerint a perben tulajdonképpen nemcsak Tóth Ilona, hanem mindhárom kivégzett ártatlan volt a gyilkosság vádjában, a körük font eljárás pedig teljes egészében valótlanokra épült.

A közölt dokumentumban általam kiemelt részlet szerint Gyöngyösi és Gönczi már a KGB-s tiszteknek bevallották, hogy részt vettek egy belügyi dolgozó meggyilkolásában. A gyilkosság módja – miszerint előbb kloroformmal elaltatták, majd egy késszúrással megölték – ráadásul kísértetiesen hasonlít a Domonkos utcai kórházban állítólag elkövetett emberöléshez. Csakhogy a belső használatra készült, szigorúan titkos minősítésű szovjet jelentés egy különösen fontos pontban eltér a később nyilvánosságra került történettől: a két férfi mellett egy szóval sem említették a szövegben Tóth Ilonát, és még csak orvostanhallgatóra sem utaltak benne. Tóth Ilona helyett – bár a „mások mellett” szófordulatot is hozzáfűzték – egy „Eta” álnevet használó felkelőt neveztek meg harmadik személyként, aki részt vett az iratban névtelenül szereplő belügyes meggyilkolásában.

Vajon kit takarhat az „Eta” név? Azonos lehet-e ez a személy Tóth Ilonával, vagy nem? Felbukkan-e egyáltalán „Eta” neve a Tóth Ilona és társai perhez kötődő dokumentumokban, találkozhatunk-e ezzel a névvel az ellenálláshoz és megtorláshoz kapcsolódó más magyar forrásokban? A feltett kérdések megválaszolásához a vonatkozó szakirodalom áttekintése mellett a Tóth-ügy bírósági anyagát vizsgáltam meg újra, mivel a kihallgatott tanúk és vádlottak vallomásaiban számos olyan elejtett információ lelhető fel, amelyek egymás mellé téve újabb összefüggésekre világíthatnak rá – e szálakat azonban mind a nyomozás, mind az ügyészi és bírói eljárás során figyelmen kívül hagyták.

A per negyedrendű vádlottja, Molnár József a vallomása szerint november 18-án este őrt állt a kórház portáján, Gyöngyösi Miklóssal együtt ő vette át a bekísért embert a kapuban, és a gyilkosság időpontjában őt küldték ki az emeleti folyosóra, hogy őrködjön a szoba előtt. Molnár tárgyaláson tett vallomásaiban, még mielőtt hozzákezdett volna a Gönczi Ferenc és Turcsányi Józsefné gondnok közti nézeteltérés ismertetéséhez – miszerint a betegek vacsorájához nem forralták fel a tejet a konyhán, a gondnoknő meg felment az emeletre, hogy megkeresse Tóth Ilona orvosnőt –, egy pillanatra összezavarodott, és véletlenül eltért a „megfelelő” részlettől.⁵ Molnár ugyanis a tárgyaláson először azt vallotta, hogy akkor este a folyosón egy asztalnál őrködött, amikor „az Erzszi nevű ápolónő” egyszer csak megjelent az emeleten.⁶ Ezt követően folytatta tovább az ismert történetesztát, miszerint ez a nő Tóth doktornő miatt jött, a szobából kilépő Gönczi viszont nem engedte, hogy a gondnoknő belépjen a szobába. De Molnár ezen a ponton ismét módosított, és már egy „Erzszi nevű gondnoknőről” beszélt,⁷ mígnem az Erzszi név teljesen kikopott a vallomásából, és csak az idős gondnoknő, Turcsányi Józsefné maradt meg a történet „igazolható” változatában.⁸ Ráadásul arról, hogy Molnár és ez a bizonyos Erzszi keresztnévű személy a kérdéses napon, a kérdéses időben a folyosón tartózkodtak és beszélgettek, egy szemtanú is beszámolt. Török Éva azon az estén betegként feküdt a kórházban, de többeket ismert az ott lévők közül, és más fiatalokkal együtt alkalmanként ő is részt vett a röplapok szétszórásában. A tárgyaláson tanúként hallgatták meg a Tóth-ügyben, de vallomásának eddig kevés jelentőséget tulajdonítottunk, hiszen nehezen illeszkedett az egyébként is ellentmondásokkal teli november 18-i képbe. Török szintén úgy emlékezett, látta, hogy mindketten – az Erzszi nevű ápolónő és az egyik kisfiú (Molnár József) is – ott voltak a folyosó lépcsőfeljáratánál, és ez az ápolónő ott őrködött.⁹ A folytatás azonban ennél is meglepőbb: Török vallomása szerint Erzszi ezután bement a lány szobájába, és feltehetően Török hozzá intézett kérdésére, hogy mégis „mi lehetett a nagy zaj”, közölte, hogy a kórházban van „egy ávós és azt hallgatják ki”.¹⁰ Ezután ketten-hárman – Török Éva határozottan állította, hogy köztük ez az Erzszi nevű ápolónő is – elővettek egy cetlit, és arra készültek, hogy a cédulát, azzal a szöveggel, hogy „így jár, aki áruló”, a Ligetben

fekvő holttestre (Futácsi Endre¹¹) vigyék.¹² E jelenetről egyedül Török Éva vallomásából értesülünk, és ha igaz, akkor az Erzsí nevű ápolónő a gyilkosság időpontjában valóban a kórházban tartózkodott, és a gyilkosságról a fentiek alapján nyilvánvalóan tudott, következésképpen egy kulcsfontosságú tanú lehetett volna Tóth Ilona és társai perében.

Török Éva elbeszélése viszont még egy lényeges kitélt tartalmaz: a cédulát író nőt a teljes nevén azonosította – Szoboszlainé Erzsébetnek hívták.¹³ A nő kilétéről és a szükségkórházban való megjelenéséről, ugyanezzel az asszonynévvel, csak Tóth Ilona jegyzőkönyveiből szerezhetünk további információkat. Tóth elmondásából tudjuk meg, hogy november 9-én késő este három beteg került át a Korányi kórházból a Domonkos utcai kisegítő kórházba, köztük Szoboszlai József István is. Két nap múlva megérkezett a férfi volt felesége is, Erzsébet, aki mindenáron a férje mellett, a kórházban akart maradni. Miután a medika a Domonkosban lévő személyzet munkájával amúgy sem volt megelégedve, nem utasította vissza a kérést. Szoboszlainé Erzsit kisegítő nővéreként alkalmazta, és a konyhára osztotta be.¹⁴ Tóth Ilona azonban hamar elvesztette a nőbe vetett bizalmát, saját bevallása szerint ugyanis meg volt győződve arról, hogy Erzsí figyelte őt.¹⁵ Ennél lényegesebb, hogy Tóth Ilona e vallomásában arról is beszélt, hogy Szoboszlainé elmondta neki: ő Gyöngyösi Miklós „összekötője”.¹⁶ Török Éva az orvostanhallgató elmondásához hasonló személyleírást adott Szoboszlainéről, majd ő is megerősítette a Tóth Ilona által közölteket: ¹⁷ Szoboszlainé Erzsí 25 éves, világosbarna hajú és barna szemű, elvált nő, aki Gyöngyösi összekötőjeként „hozott vagy vitt híreket valamilyen csoporthoz”.¹⁸

Az egész történet legmegdöbbentőbb csavarja azonban csak ezután következik: az illegális *Élünk* című lapot sokszorosító és terjesztő „földalatti szervezetben” Gyöngyösi Miklós a saját összekötőjét, vagyis ahogyan ő maga nevezte, a „közvetlen felettesét” nem Szoboszlainé Erzsébetként, hanem egy „Eta fedőnevű, Erzsébet keresztnévű” nőnek hívta a magyar nyomozók hatóságok előtt tett vallomásaiban.¹⁹ Pontosan úgy, ahogyan a szovjet katonai parancsnokságon is tette. 1956. december 5-én éjszaka „Eta” ült ötödik személyként a szovjet járőrök által feltartóztatott autóban, ahonnan egyedül neki sikerült megszöknie az igazoltatás és letartóztatás elől. Az őrizetbevetettek egybehangzó állításaiából²⁰ viszont az is kiderül, hogy ez a nő éppenséggel nem volt más, mint Csontos Erzsébet – a kör ezzel be is zárult.

Mindent összevetve a következőket valószínűsíthetjük: 1956. november 18-án a magát Szoboszlainénak kiadó Csontos Erzsébet – „Eta” – a Domonkos utcai kisegítő kórházban tartózkodott, majd a szovjet jelentés tanúsága szerint Gyöngyösi Miklóssal és Gönczi Ferencsel együtt megöltek egy belügyes dolgozót. Ennek alapján viszont nem lehet véletlen, hogy Tóth Ilona az 1956. december 4-én jegyzőkönyvezett vallomásában eredetileg csak a gyilkosságban való részvételét ismerte be.²¹ Lehetséges lenne, hogy a Tóth Ilona és társai által előadott abszurd gyilkossági történet, amely miatt „az elkövetőket” köztörvényes bűnözőkként felakasztották, csak merő kitaláció, miközben a megtörtént gyilkosságról valójában semmit sem tudunk? Lehetséges volna, hogy a Tóth Ilona-ügyben pontosan ennek okán nem állnak össze sehogyan sem a részletek?

Csontos Erzsébetéről azonban mind a mai napig sem sikerült kiderítenünk, hogy valójában kicsoda, és milyen szerepet játszott az eseményekben.²² A forradalmat követően több ellenálló csoporthoz is csatlakozott – ám ahol megjelent, ott előbb-utóbb mindenki lebukott. Ez a nő Tóth Ilona és társai ügy dokumentumain kívül még számos, a megtorlás során keletkezett periratban is megjelenik: Nickelsburg László, Szirmai Ottó (Angyal István) és társai, Derzsi Sándor, illetve Péch Géza és társai nyomozati anyagát és periratait sorolhatjuk a legjelentősebb ügyek közé. A harcok idején először a Baross téri fegyveresek között tűnt fel, majd velük együtt került át a Péterfy Sándor utcai kórházba, ahol a pletyka szerint Nickelsburg László Baross téri parancsnok szeretője lett. Itt hamar bekapcsolódott az Angyal István vezette illegális nyomda munkájába, a röplapterjesztésbe, ahogy később az *Élünk* sokszorosításában és terjesztésében is aktív részt vállalt. A Péterfy és Domonkos utcai kórházhoz köthető személyek letartóztatása

után lépett kapcsolatba többek közt a II. számú Női Klinikán és a Honvéd Kórházban tevékenykedő orvos-egyetemistákkal, és sok esetben fontos kezdeményező szerepet vitt az ellenállás szervezésében. 1956. december 29-én Bécsbe szökött, állítólag azzal a céllal, hogy Ausztriában felvegye a kapcsolatot Király Bélával, a Nemzetőrség főparancsnokával, és a nyugati hatalmakon keresztül támogatást szerezzen a magyarországi csoportok részére.²³ 1957 januárjában Bécsből is továbbállt, hogy Londonban, a Dálnoki Veress Lajos vezérezredes körül csoportosuló szabadságharcosok szervezetével és az emigráns szociáldemokrata körökkel építsen ki kapcsolatot. Ezután végleg nyoma veszett.

Dokumentum

Vaszilij Gorbusin ezredes, a Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya parancsnokának jelentése, 1956. december 12.²⁴

1956. december 12.

Szigorúan titkos
2. számú példány

M. I. Kazakov²⁵ hadseregtábornok elvtárs,
a Déli Hadseregcsoporth hadseregparancsnokának

Jelentés
egy földalatti ellenforradalmi szervezet felszámolásáról Budapesten

1956. december 5-én, a járőrszolgálat során Budapest városában a 2. gépesített gárdahadosztály 6. gépesített gárdaezred 1. zászlóaljának tisztjei, Csajnyikov és Anyiszimov főhadnagyk vezetésével, feltartóztattak egy Vauxhall típusú személygépkocsit, amelyben 4 férfi és egy nő tartózkodott.

A motozás során a három férfinél magyar gyártmányú TT pisztolyokat, 250 darab hozzájuk tartozó lőszert, egy írógépet, stencilt és különböző feljegyzéseket találtak.

[A következő személyeket] őrizetbe vettük:

1. Gyöngyösi Miklós, 1929-ben született Budapesten, a X. kerületi Ceglédi utca 5–7. szám alatt él, korábban a Csepel gyárban dolgozott, 1946-tól 1949-ig politikai fogoly volt, mozgalmi neve „Piros”.
2. Gönczi Ferenc, 1931-ben született Budapesten, a VIII. kerületi Práter utca 82. sz. ház 3-as lakásában²⁶ él, foglalkozása újságíró.
3. Bagó Gyula, 1932-ben született Jánoshalmán, Budapesten az I. kerületi Hess András tér 3–5. házban él, ötödéves a Műszaki Egyetemen.²⁷
4. Lukács József, 1938-ban²⁸ született Ungváron, Budapesten a XIV. kerületi Fogarasi út 176. szám alatt él, lakatosként dolgozott a Mozdonyépítő gyárban.

Kihallgatásuk során 12 budapesti fegyveres csoport létezéséről, a csoportok vezetőiről, egy földalatti nyomda és rádióállomás címéről, fegyverrejtegetésre szolgáló helyekről és az illegálításban [működő] banditák tevékenységéről jutottunk adatokhoz.

A kapott adatok alapján a Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya Sz. Sz. Beljcsenko²⁹ altábornagy elvtárs operatív csoportjának képviselőivel műveleti tervet állított össze a banditák földalatti nyomdájáról, a rádióállomás lefoglalásáról, a fegyveres bandavezérek elfogásáról és a fegyverek elkobzásáról.

Gyöngyösi őrizetes az 1956. december 6-i kihallgatáson a nyomdával kapcsolatban az alábbiakat vallotta:

„[...]30 Engem »Eta« bízott meg a nyomda vezetésével, amelyet a Budavári Palotában lévő egyetemi épület első emeletén, a 25. számú szobában helyeztek el. Gönczi Ferencet és [Lukács] Józsefet jelölték ki, hogy legyenek segítségemre, a körülbelül 26-30 éves [Lukács] Józsefet még a nyomdában is, és Bagó Gyulát. Munkánkat »Eta« többször eljött ellenőrizni. Illegális nyomdánk tevékenysége abban állt, hogy egy éjszaka alatt kb. 15-20 ezer példányban sokszorosítottuk az »Élünk« illegális újságot, valamint röpcédulákat is, abból a célból, hogy ezeket a Szovjet Hadsereg katonái és a magyar lakosság körében terjesszük.”

1956. december 7-én éjjel csekista–katonai31 akciót hajtottunk végre a XII. kerületben,32 Budapest városában. A művelet során a Hess András utca 5. szám alatti egyetemi diákszállóban egy sokszorosítógépet, üres papírcsomagokat és mintegy kétezer röplapot, valamint az „Élünk” ellenforradalmi újságot foglaltuk le. Ugyanebben a kollégiumban elkoboztunk egy hordozható rádiókészüléket és egy sor tartalék rádióalkatrészt is.

Az 1956. december 8-án éjjel tartott második akció eredményeként egy kézi rádió adó-vevőt és fegyvereket foglaltunk le.

Az 1956. december 6-i kihallgatáson Gyöngyösi Miklós a földalatti szervezet rádióállomásával kapcsolatban azt vallotta:

„Budán van egy R-20-as rádió adó-vevő, amelynek pontos helyét a velem letartóztatott Gönczi Ferenc és [Lukács] József ismerik. Az »Etával« folytatott beszélgetésből vált világossá előttem, hogy nevezett rádió adó-vevő Maléterrel létesít összeköttetést a Bakony lakott településein.”

December 7-én Gönczi Ferenc a rádió adó-vevő elhelyezkedéséről a következőt vallotta:

„A december 5-i látogatásunk alkalmával [Nyíri] Sándor elmondta a lakásán, hogy a nyomdával egy időben fogják kialakítani az illegális R-20-as rádió adó-vevőt a házukban, csak egy rádiótechnikust kell találni hozzá. Mikor kijöttünk, [Nyíri] Sándor megmutatta nekünk a házat, és mondta, hogy amíg a rádió adó-vevő ebben a házban van, szakember nélkül, addig nem működik. [Nyíri] Sándor azt mondta, hogy a szakember kiküldésének kérdését felveti majd [Obersovszky] Gyula előtt.”

December 7-én, az akció végrehajtásakor33 emellett még három banditát tartóztattunk le:

- Pribelszki István, 1932-ben született Kondoroson, Békés megyében, negyedik évfolyamos egyetemista a Műszaki Egyetemen;
- Nyíri Sándor, 1921-ben született Jank faluban, Szatmár megyében, budapesti lakos, munkás, esztergályos, pártunkívüli, végzettsége négy általános;
- Horváth Sándorné [Tollasi Iлона], 1936-ban született, Budapesten a József Körút utca [sic!] 25. szám alatt lakik, nincs meghatározott foglalkozása.

A kihallgatás során az őrizetbe vett banditákról bebizonyosodott, hogy mindannyian részt vettek az ellenforradalmi lázadásban, fegyverrel rendelkeztek, a lázadás leverése után illegálisba vonultak, és földalatti ellenforradalmi tevékenységet folytattak.

Gyöngyösi Miklós fogvatartott konkrétan elismerte, hogy kezdettől fogva aktívan részt vett az ellenforradalmi lázadásban, november 12–23. között egy fegyveres felkelőcsoportot irányított, belépett az „Angyal” vezetése alatt álló csoportba, majd [Angyal István] letartóztatása után az „Eta” fedőnevű felkelőnek engedelmeskedett. Gyöngyösi vallomása szerint [Eta] „Angyal” helyettese, és tizenkét fegyveres csoportot vezetett. Ezenkívül ő felelt a földalatti nyomdáért. Az említett nyomdában Gyöngyösi és társai ellenforradalmi röplapokat sokszorosítottak, amelyeket a helyi lakosság és a

Szovjet Hadsereg katonái között terjesztettek, valamint ebben az említett nyomdában sokszorosították az „Élünk” földalatti újságot is, mintegy 15-20 ezres példányszámmal.

*Gönczi Ferenc*cel, „*Etával*” és más banditákkal együtt Gyöngyösi részt vett egy belügyminisztériumi dolgozó bestiális meggyilkolásában, akit előbb kloroform segítségével elaltattak, aztán kés döftek a szívébe. [Kiemelés – M. G.]

A motozás során Gyöngyösinél megtaláltak egy kódot, amelyet a banda tagjaival folytatott levelezés titkosítására szántak.

A Gyöngyösitől elkobzott rejtjelekről Gyöngyösi a következőket vallotta:

„A nálam lefoglalt kódot az ellenforradalmi lázadó csoportunk résztvevője, Erzs, álnevén »Eta« írta és állította össze. [...]34 Ez a kód a konspiratív kapcsolattartást szolgálta a csoport tagjai közt. Ezt állította össze és osztotta szét a csoport tagjai közt tanulmányozásra, annak érdekében, hogy a csoport tagjai közt írásos összeköttetésként lehessen használni. A csoport földalatti munkájában, a gyakorlatban még nem alkalmaztuk, vagyis a tagok még nem tanulták meg.”

A letartóztatott Gönczi Ferenc részt vett a lázadásban, amint ezt fentebb említettük, részt vett egy belügyminisztériumi dolgozó meggyilkolásában, és 1956. november 26-án Obersovszky Gyula újságíró (le van tartóztatva) vonta be a földalatti szervezetbe, majd elküldte az illegális nyomdába, ahol az „Élünk” újságot és rölapokat sokszorosított. Az említett Gyula volt a földalatti nyomda szervezője, személyesen írta meg a rölapokat, anyagokat készített az „Élünk” újsághoz.

Bagó Gyula október 23-tól vett részt a lázadásban, fegyverrel rendelkezett, és mint sofőr hajtotta végre Csendes,35 a Műszaki Egyetem docense, a földalatti [szervezkedők] vezetője által [kiadott] feladatokat, szállította a rölapokat és a nyomdafelszerelést.

Lukács József október 23-án és 24-én egy automata fegyverrel vett részt a fegyveres felkelésben, rálőtt a rádió adó-vevőt őrző belügyminisztériumi alkalmazottakra [sic!]. 1956. november 12-én „Eta” vonta be a földalatti szervezetbe, elküldte a nyomdába, és itt az újságot és a rölapokat segített sokszorosítani.

A december 7-én letartóztatott Pribelszki István azt vallotta, hogy Csendes tanár vonta be november 29-én a földalatti szervezetbe, és az illegális nyomdába küldte. Részt vett a földalatti [szervezkedők] illegális összejövetelein. Az egyik összejövetelen Pribelszki vallomása szerint Csendes is felszólalt, és a magyarországi eseményeket bemutató fotók és iratok gyűjtésére adott utasítást, hogy azokat India moszkvai nagykövetének, Menonnak adják át, állítólag azért, hogy a megjelenéssel a közvéleményt formálják. Csendes oda akarta adni neki [Menonnak] azon személyek listáját is, akiket a magyar rendőrség és a Szovjet Hadsereg csapatai „forradalmi tevékenységük” miatt tartóztattak le. A dokumentumok átadására egy háromfős küldöttséget javasoltak felállítani, de a letartóztatottak nem tudják, hogy Csendes megvalósította-e elhatározását, vagy sem.

Az 1956. december 9-i kihallgatáson Bagó Gyula a földalatti szervezet és az indiai nagykövet közti kapcsolatra vonatkozóan az alábbiakat vallotta:

„Helyi idő szerint 1956. december 5-én Csendes közölte velem, hogy ha korábban odaértem volna, elvihettem volna őt (azaz Csendest), Pribelszkit és másokat az indiai nagykövetségre, a dokumentumokkal és a magyarországi állapotokról készült fotókkal együtt. [...]36 Én határozottan hallottam Pribelszkitől, hogy ő [Pribelszki] részt vett az indiai nagykövettel folytatott megbeszéléseken, és hogy Csendes és ő átadták a nagykövetnek a magyarországi helyzetről szóló iratokat és fotókat. [...]37 Az indiai nagykövettel folytatott megbeszéléseket nem ismerem, csak Csendes és Pribelszki beszélgetett arról az autóban, hogy Krisna Menon állítólag személyesen részt vett az

amerikai nagykövetség előtti nőtüntetésen, és e tüntetéssel meg volt elégedve, és kijelentette, hogy a fegyveres fellépéssel semmiképpen sem szabadna [...]38”

A letartóztatott Gyöngyösi vallomása szerint Pribelszki belépett a földalatti újság szerkesztőségét alkotó négyesbe. Ebbe tartozott [Obersovszky] Gyula (a vezető), Pribelszki (a helyettes), Csendes és Lukács. Ez a négyes foglalkozott a sokszorosítandó anyagok összeállításával és kiválogatásával.

A letartóztatott Horváth Sándorné e földalatti szervezet tagja. A lázadókkal 1956. október 23-tól állt kapcsolatban, egy pisztollyal rendelkezett, részt vett az állambiztonság munkatársai elleni harcokban, rölapokat terjesztett, összekötői feladatokat teljesített, gyilkolt és fosztogatott. Horváthtal kapcsolatban a letartóztatott Gyöngyösi úgy vallott, hogy „irgalmatlan gyilkosnak és fosztogatónak” ismerte meg.

A letartóztatott Nyíri Sándor egy másik banditacsoportban dolgozott. Kihallgatása során vallotta, hogy egy olyan földalatti szervezet tagja, amelyik fegyveresen harcol a munkásparaszt kormány ellen, e célból tartott magánál fegyvert és egy rádió adó-vevőt. Megnevezte eme banditacsoport tagjait, többek között Horváth Pál rendőrt és egy „Doktor” fedőnevű férfit. Nyíri felfedte azokat a helyeket, ahol a magukat „Nemzetőrségnek” nevezett banditacsoport a fegyvereit tartja.

Lukács József letartóztatott a december 6-i kihallgatáson a Nyírinél lévő rádió adó-vevővel kapcsolatban azt vallotta:

„Az illegális rádió adó-vevő helyéről nekem nincsenek pontos információim. Földalatti csoportunk résztvevője, Erzsí – a vezetéknevét nem ismerem, álnévén „Eta” – elmondása alapján tudom, hogy a rádió adó-vevő november végéig a Domonkos utcai kórház épületében volt Budapesten, a VII. kerületben. Ezt aztán állítólag a rendőrség lefoglalta.”

Lukács továbbá elmondta, hogy ő és a fentebb említett [Gönczi] Ferenc december 5-én Erzsí és [Obersovszky] Gyula, a csoport vezetőinek utasítására vették fel a kapcsolatot „Sándor bácsival”, aki Budapesten, a XII. kerület egyik utcájában lakik, és megállapodtak vele, hogy a sokszorosítógépet nála fogják elhelyezni, és ezen ellenforradalmi rölapokat fognak majd előállítani. [Nyíri] Sándor ebbe beleegyezett. Ugyancsak nála beszélgettek a rádióállomásról is.

„Emellett ő (Sándor) mondta el, hogy van két rádió adó-vevője: az egyik egy R-20-as, a másik egy kisebb.”

A december 7-i kihallgatáson [Lukács József] a következőket vallotta:

„Beszélgetésünkkel [Nyíri] Sanyi közölte, hogy a lakásában [...]39 nála van két rádió adó-vevő. Semmit nem tudok arról, hogy milyen céllal [akarták] felállítani a rádióállomást, de, gondolom, a bakonyi hegyekben tartózkodó felkelőkkel való kapcsolattartás miatt. Szintén e beszélgetés alatt kért meg bennünket Sanyi (engem és [Gönczi] Ferencet), hogy keressünk egy rádiós szakembert a rádió adó-vevőhöz, és ennek alapján gondolom, hogy a rádióállomás abban az időben még nem működött.”

Gyöngyösi és mások vallomása szerint az [a nő], aki december 5-én az autó feltartóztatásakor megszökött, a banditacsoportok vezetői és Király Béla tábornok közti összekötő. A keresztnéve Erzsébet, budapesti lakos, bandita álneve „Eta”.

A Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztálya aktív intézkedéseket fogantatosított [a nő] felkutatása és letartóztatása érdekében.

Déli Hadseregcsoporth Különleges KGB Ügyosztályának parancsnoka
[V. I.] Gorbusin ezredes40

¹ Vengerszije szobityija, 2009: 304–308.

² E helyen is köszönöm minden kollégámnak, hogy észrevételeikkel és megjegyzéseikkel segítették a munkámat.

³ A járőröző szovjet egység magyar nyelvű jelentése szerint 1956. december 5-én 22.00 órakor a brit gyártmányú, Vauxhall típusú gépkocsit azért tartóztatták fel, mert az autó sérült állapotban volt – Bagó Gyula, a sofőr ugyanis korábban karambolozott a gépkocsival, amelynek behorpadt az oldala, a rendszám meg kartonpapírra írva lógott rajta. BFL XXV.4.a 164/1957. Csajnyikov főhadnagy századparancsnok magyar nyelvű jelentése, 1956. december 5. 192.; Jegyzőkönyv Bagó Gyula kihallgatásáról, 1956. december 18. 333–334.

⁴ A legjellegzetesebb példa erre Obersovszky Gyula kihallgatási jegyzőkönyve, amelyben a „magyar hatóságok” első kérdése szokatlan módon az, hogy Obersovszky milyen nyelven kíván vallomást tenni. Lásd BFL XXV.4.a. 164/1957. Jegyzőkönyv Obersovszky Gyula kihallgatásáról, 1956. december 6. 264.

⁵ Kiss – M. Kiss, 2007: 124.

⁶ BFL XXV.4.a. 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Molnár József vallomása, 1957. február 26. 720.

⁷ Uo. 722.

⁸ Kiss – M. Kiss (2007) és Szokolczai (2014) meggyőzően érvelnek arra vonatkozóan, hogy az *Élünk* szerkesztői, Obersovszky Gyula és Gáli József írók, akik vallomásuk szerint fültanúi voltak az esetnek, valójában nem is aznap, hanem november 17-én tartottak megbeszélést a Domonkos utcai kórház első emeleti szobájában. Még közvetett tanúi sem lehettek az állítólagos gyilkosságnak, holott jelenlétük téves datálása, valamint a hallomásaik és vélelmek szülte vallomásaik folytán a vád fontos részeseivé váltak. Abban is egyet kell értenünk a három szerzővel, hogy a Gönczi Ferenc és Turcsányi Józsefné gondnok közti vita ugyancsak november 17-i epizód. Mindez abból a szempontból lényeges elem, mert a november 18-án történtek megértéséhez letisztultabbá és érthetőbbé teszi Molnár vallomását a személyi és időbeli zavart okozó jelenet kiiktatásával. Lásd Kiss – M. Kiss, 2007: 143.; Szokolczai, 2014: 190–197.

⁹ BFL XXV.4.a. 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Török Éva vallomása, 1957. március 18. 873.

¹⁰ Idézet uo. Török Éva e vallomásában mindemellett arról is szólt, hogy Petruska Erzsébet november 17-i kikérdezéséről és megpofozásáról úgyszintén az Erzszi nevű ápolónőtől szerzett tudomást – Petruskáról ugyanis úgy hitték, hogy elárulta a rendőrségnek a Péterfy kórházban megbúvó felkelőket, és november 16-án a karhatalmisták ennek nyomán razziáztak a kórházban. Az Erzszi nevű ápolónő Petruska kihallgatásáról két módon értesülhetett: vagy ő is hallomásból tudott róla, vagy maga is jelen volt a lány kihallgatásán – noha a vádlottak jegyzőkönyveiben Erzszi jelenlétének nincs nyoma. BFL XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona feljegyzése Petruska Erzsébet kihallgatásáról, 1956. november 17. 1180.

¹¹ Futácsi Endre a Landler Jenő utca 44. szám alatt lévő, a november 4-i szovjet támadás következtében megszűnt Baross téri parancsnokság nemzetőreiből alakult fegyveres csoporthoz tartozott, de 1956. november 4-én éjszaka tarkón lőtték a Városligetben. E haláleset tekintetében sem egyeznek a vélemények: a Landler 44. parancsnokát, Palotás Józsefet és egyik társát, Bognár Ottót vádolták meg a megtorlás során a férfi meggyilkolásával. Mindkettőjüket többek közt e vád alapján végezték ki, miközben több jel is arra mutat, hogy Futácsi Endrét valószínűleg szovjet katonának ölhatték meg. Lásd Szokolczai, 2014: 144–147.

¹² BFL XXV.4.a. 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Török Éva vallomása, 1957. március 18. 873.

¹³ A tárgyalási jegyzőkönyv szerint az ügyész által „Szoboszlai Istvánné vonatkozásában megtett intézkedések eredménnyel jártak”, és az ügyész kérte is, hogy tanúként (!) hallgassák meg Szoboszlainét. A nőt két laccimmal is sikerült az ügyészségnek előkeresnie, beidézték, azonban arra hivatkozva, hogy „vidéken tartózkodott”, nem hallgatták ki. Lásd BFL XXV.4.a. 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1957. március 20. 907.; Feljegyzés a Tóth Ilona és társai-per tárgyalására idézendő tanúkról, 1957. március 13. 1553.

¹⁴ BFL XXV.4.a. 164/1957. Jegyzőkönyv Tóth Ilona gyanúsított kihallgatásáról, 1956. december 3. 290.; Tárgyalási jegyzőkönyv, Tóth Ilona vallomása, 1957. február 18. 657.

¹⁵ BFL XXV.4.a. 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Tóth Ilona vallomása, 1957. február 18. 656.

¹⁶ BFL XXV.4.a. 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Tóth Ilona vallomása, 1957. február 22. 685.

¹⁷ Török Éva azzal a furcsa megjegyzéssel is kiegészítette a vallomását, miszerint a férjet, Szoboszlai Józsefet a saját felesége, Erzszi, és Gyöngyösi Miklós is ávósna tartották – noha nehéz elképzelni, hogy az egykori feleség bekérezkedik a kórházba, hogy volt férjét ápolhassa, majd azt terjeszti róla, hogy ávós. A tárgyalás során e furcsa közlés hallatán Tóth Ilona válasza sem teljesen világos: „Szoboszlainénak voltak téves eszméi, meg lehet őt orvosilag vizsgáltatni.” Lásd BFL XXV.4.a. 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Tóth Ilona vallomása, 1957. március 18. 875.

¹⁸ BFL XXV.4.a. 164/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv, Török Éva vallomása, 1957. március 18. 874–875.

¹⁹ BFL XXV.4.a. 164/1957. Jegyzőkönyv Gyöngyösi Miklós kihallgatásáról, 1956. december 19. 241.

²⁰ BFL XXV.4.a. 164/1957. Jegyzőkönyv Gönczi Ferenc kihallgatásáról, 1956. december 6. 226.; Jegyzőkönyv Bagó Gyula kihallgatásáról, 1956. december 18. 333.; Jegyzőkönyv Lukács József kihallgatásáról, 1956. december 18. 346.; Tárgyalási jegyzőkönyv, Gyöngyösi Miklós vallomása, 1957. február 22. 685.

²¹ Kiss – M. Kiss, 2007: 190.

²² Müller, 2017.

²³ Szmirnov ezredes, a Déli Hadseregcsoporthoz KGB Ügyosztálya helyettes vezetője az 1957. január 2-án készült, az 1956. november 4. és 1957. január 1. között Magyarországon elfogott személyek kapcsán írt összefoglaló jelentésében néhány mondatban foglalta össze e jelentéssel megegyezően az *Élünkkel* kapcsolatba hozható illegális csoport felszámolását. Ugyanakkor ebben már a szovjet hatóságok is Király Béla tábornok és a fegyveres csoportok közti összekötőként nevezték meg az „Eta” álnévű felkelőt, azaz Csontos Erzsébetet. Lásd *Vengerszije szobityija*, 2009: 351. A teljes jelentést magyar nyelven közli: Horváth–Pahirya, 2012: 116–118.

²⁴ A dokumentumot közlő orosz nyelvű forráskötet súlyos hiányossága, hogy a szerkesztők egyáltalán nem fordítottak figyelmet arra, hogy a kiadott iratokat megfelelő jegyzetapparátussal ellátva jelentessék meg. Ennek folytán nem derül ki a jelentésről, hogy az irat hány példányban készült, a példányokat, köztük az 1. számú eredetit milyen szervhez továbbították. Arról sincsenek információink, hogy a jelentést ki gépelte, illetve hogy magyarul tudó szovjet, avagy oroszul tudó magyar tolmácsot vettek-e igénybe a kihallgatások során. A dokumentum több tárgyi tévedést és elírást tartalmaz: a budapesti kerületek, utcanevek tévesztése a helyismeret hiányára, a tulajdonnevek helytelen, hallás utáni lejegyzése (Gyengyesi, Gence, Oberovszkij) pedig inkább egy magyar nyelvet beszélő szovjet fordítóra utal. A tolmács személye, felkészültsége abból a szempontból, hogy a letartóztatottak vallomásait a nyelvi meg nem értésből fakadóan esetleg félreértették vagy félrefordították, különösen fontos lenne.

²⁵ Kazakov, Mihail Iljics (1901–1979): szovjet hadseregtábornok. 1956-ban a Vörös Hadsereg Szárazföldi Erőinek főparancsnok-helyettese volt, novemberben vezényelték Magyarországra, mint a Déli Hadseregcsoporthoz első hadseregarancsnokát. 1960-tól a Leningrádi Katonai Körzet parancsnoka, 1965–1968 között a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek törzsfőnöke, 1968-tól élete végéig a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma katonai tanácsadójaként dolgozott.

²⁶ Gönczi Ferenc lakcíme: Budapest, X. kerület, Ceglédi utca 5–7. III. emelet, 39. lakás.

²⁷ Az eredeti orosz szövegben minden említésnél Politechnikai Intézet.

²⁸ Lukács József 1939-ben született Ungváron.

²⁹ Beljcsenko, Szergej Szavvics (1902–2002): szovjet altábornagy. A második világháború idején a megszállt területeken folytatott partizánmozgalom vezetője és szervezője, 1943–1953 között a Belorusz Népköztársaság belügyi népbiztosa, majd 1956–1959 között a KGB elnökhelyettese volt. 1956-ban a grúz kommunista párt leváltását követelő zavargások idején Tbilisziben irányította a KGB operatív csoportjait, majd novemberben Ivan Szerovval és más szovjet állambiztonsági vezetőkkel együtt küldték Budapestre. Még 1957-ben is Magyarországon tartózkodott.

³⁰ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

³¹ A lenini „hagyományokból” kiindulva, figyelmen kívül hagyva a szervezet nevének és felépítésének állandó változását, a hétköznapi szóhasználatban a szovjet titkosszolgálati szervek munkatársait rendre csekista jelzővel illették. A dokumentumban olvasható „csekista–katonai akció” kifejezés arra utal, hogy egy-egy rajtaütést a KGB információi, utasításai alapján hajtottak végre, és az akcióban adott esetben nemcsak a Vörös Hadsereg katonai alakulatai, hanem a KGB egységei, egyes tisztjei is részt vehettek. Az akció során őrizetbe vett személyeket a katonai parancsnokságra szállították, de kihallgatásukról, további sorsukról a szovjet állambiztonsági szervek határoztak.

³² A Műszaki Egyetem Hess András téri kollégiuma az I. kerületben volt, gépelési hibáról lehet szó.

³³ A Déli Hadseregcsoporthoz alárendeltségébe tartozó 38. összefegyvernemi hadsereg KGB Ügyosztályának vezetője, Jakovlev ezredes a Déli Hadseregcsoporthoz KGB Ügyosztálya parancsnokának, jelen dokumentum aláírójának, Gorbusin ezredesnek címzett, a „Forgószerű” hadművelet során végzett operatív munka eredményeiről szóló beszámolójában erről az 1956. december 7-i akcióról említést tett. A dokumentumból csak a témához kapcsolódó szövegrészt közlöm:

„A földalatti ellenforradalmi szervezetben részt vevő, jelenleg fogva tartott személyeket a 128. gárda-lövészadosztály KGB Ügyosztálya hallgatta ki, és a vizsgálat során olyan adatokhoz jutottunk, miszerint Buda város[részben], egy egyetemi diákszálló szobájában, ahol [Bagó] Gyula, Szalontai [József], Pribelszki [István] laknak, valamint Obersovszky, megtalálható egy sokszorosítógép, amelyen ellenforradalmi rölapokat készítenek. December 7-én, az operatív munkatársak részvételével lebonyolított katonai művelet közben az említett diákszállóban a sokszorosítógépet, nagy mennyiségű ellenforradalmi rölapot, irodalmi [műveket], egy hordozható rádióadót koboztunk el. Az egyetem illegális szervezetének vezetőjét, Pribelszki Istvánt letartóztattuk, aki a kihallgatás során azt közölte, hogy Buda város[részben], a Mártonhegyi út 20. alatt lakik a szervezet egyik résztvevője, egy Sándor keresztnévű egyén, akinél van egy rádióállomás. Ezzel összefüggésben határoztunk

arról, hogy az említett lakcímen házkutatást hajtunk végre. A házkutatás során Nyíri Sándort letartóztattuk, és az R-10-es rádióállomást, egy automata fegyvert két dobtárral, 2 TT pisztolyt, több mint 500 db hozzá való töltényt és egy gránátot koboztunk el. Nyíri a kihallgatása során megerősítette, hogy ő is az ellenforradalmi szervezethez tartozik, és beszélt arról, hogy december 9-én a többi résztvevővel együtt az volt a szándékuk, hogy a Farkasréti temető területén elhelyezett fegyverkészletet átszállítják egy sokkal biztonságosabb helyre. December 14-én egy operatív munkatárs vezetésével kiküldtünk egy katonai osztagot a Farkasréti temetőbe, hogy gyűjtsék be a fegyvereket, és ennek eredményeképpen 5 automata fegyvert, 2 karabélyt, egy gránátot és mintegy 1000 töltényt foglaltunk le.” Lásd Vengerszije szobityija, 2009: 367.

³⁴ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

³⁵ Széll Sándor (1925–1985): a Budapesti Műszaki Egyetem mérnöke, tanársegéd. A forradalom idején az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság budai albizottságának vezetőjévé választották, a „Csendes” álnevet használva kapcsolódott be az illegális ellenállásba, és vett részt az *Élünk* sokszorosításában, a MEFESZ szervezésében. A megtorlás során a Szirmai Ottó és társai per vádlottjaként első fokon halálra ítélték, majd ítéletét másodfokon életfogytiglani börtönbüntetésre enyhítették. 1963-ban amnesztiával szabadult.

³⁶ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

³⁷ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

³⁸ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

³⁹ Hiányzó szövegrészek az eredeti orosz szövegben.

⁴⁰ Gorbusin, Vaszilij Ivanovics (1911–?): szovjet vezérőrnagy. A szovjet állambiztonsági szervek apparátusában 1938 óta töltött be különböző tisztségeket, 1956. november 16. és 1961. április 19. között a Déli Hadseregcsoport Különleges KGB Ügyosztálya parancsnoka volt, de még 1961-ben tartalékos állományba helyezték.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

BFL XXV.4.a. 164/1957.

A Fővárosi Bíróság büntetőperes iratai, Tóth Ilona és társainak pere (461–463. doboz)

Nyomtatásban megjelent források

Horváth–Pahirya, 2012

Horváth Miklós – Olekszandr Pahirya: *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba. Magyar deportáltak a KGB fogságában – 1956.* Budapest, Argumentum Kiadó.

Vengerszkije szobityija, 2009

Vengerszkije szobityija 1956 goda glazami KGB i MVD SZSZSZR: szbornyik dokumentov. N. F. Szamohvalov (glavnij. red.). Moszkva, Objegyinennaja redakcija MVD Rosszii.

Hivatkozott irodalom

Kiss – M. Kiss, 2007

Kiss Réka – M. Kiss Sándor: *A csalogány elszállt – Tóth Ilona tragikuma.* Budapest, Kairosz Kiadó.

Müller, 2017

Müller Gabriella: *Csontos Erzsébet portréja – egy fantomforradalmár legendáriuma.* (megjelenés alatt)

Szakolczai, 2014

Szakolczai Attila: *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem. Budapest.